

**Κωνσταντίνου Παπαγιάννη
Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου**

Λειτουργικῶν ἀτόπων ἐπισήμανσις

**Ἄνατοπον
ἀπό τό περιοδικόν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς
τόμος 767 (1997)**

Θεσσαλονίκη 1997

Κωνσταντίνου Παπαγιάννη
Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου

Λειτουργικῶν ἀτόπων ἐπισήμανσις

Κατά τήν τέλεσιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν παρατηροῦνται συχνότατα ἐσφαλμέναι λειτουργικαί πράξεις ἐκ μέρους τῶν ἱερέων καί τῶν ψαλτῶν, ὀφειλόμεναι εἰς ἄγνοϊαν τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως καί τῆς δομῆς τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐξ ἄλλου ἢ ἀνάγκη προσαρμογῆς τῆς θείας λατρείας εἰς τὰς ἐκάστοτε δημιουργουμένας συνθήκας ὀδηγεῖ εἰς λύσεις, αἱ ὁποῖαι, προερχόμεναι συνήθως ἐξ ἀτομικῶν πρωτοβουλιῶν, δέν εἶναι πάντοτε εὐστοχοι, ὀδηγοῦν δέ πολλάκις εἰς ἀπομάκρυνσιν ἀπό τῆς ὀρθῆς λειτουργικῆς παραδόσεως καί τάξεως.

Μερικᾶς ἐσφαλμένας λειτουργικᾶς συνηθείας, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἔχουν ἐπικρατήσῃ ἢ τείνουν νά ἐπικρατήσουν, ἐθεώρησα ἀναγκαῖον νά ἐπισημάνω διά τοῦ παρόντος, ὑποδεικνύων καί τὰς ἀναγκαίας διορθώσεις. Ἐλπίζω δέ καί εὐχομαι, αἱ ὀλίγα αὐταῖ ἀδελφικαί ὑποδείξεις νά βοηθήσουν τοὺς τελετουργοὺς τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν (ἱερεῖς, διακόνους, ψάλτας καί ἀναγνώστας) εἰς τήν ὀρθοτέραν καί συμφωνοτέραν πρὸς τήν λειτουργικὴν παράδοσιν τέλεσιν αὐτῶν, ὥστε αὐταί, τελούμεναι συμφῶνως πρὸς τήν ἀποστολικὴν παραγγελίαν «εὐσχημόνως καί κατὰ τάξιν» (Α΄ Κορ. ιδ΄ 40), νά ὀδηγοῦν τό χριστεπώνυμον πλήρωμα εἰς τήν «ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ» (Ἰωάν. δ΄ 24) λατρείαν.

1. Τό «Θεός Κύριος» καί οἱ στίχοι του

Τό «Θεός Κύριος», ψαλλόμενον σήμερον εἰς τόν Ὅρθρον καθ' ὄλας τὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους (πλὴν τῶν καθημερινῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καί τῶν δύο Ψυχοσαββάτων, καθ' ἃς ψάλλεται «Ἀλληλουῖα»), συνοδεύεται ὑπό τριῶν στίχων, διά νά

ψάλλεται ἀπαξ μὲν ἄνευ στίχου, ἔπειτα δέ μεθ' ἕκαστον τῶν τριῶν στίχων. Σήμερον διαπράττονται εἰς τὸ «Θεὸς Κύριος» δύο σφάλματα.

Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ψαλτῶν παράλειψις τῶν τριῶν στίχων, ὥστε ὑπὸ πάντων σχεδὸν νὰ ψάλλεται τὸ «Θεὸς Κύριος» τετράκις ἄνευ στίχων. Τοῦτο εἶναι ἀπαράδεκτος παρατυπία. Ὅπως τὸ «Ἀλληλοῦῖα» κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν ψάλλεται μετὰ τῶν στίχων αὐτοῦ, τοὺς ὁποίους οὐδεὶς ποτε διενεόηθη νὰ παραλίπη, οὕτω καὶ τὸ «Θεὸς Κύριος» πρέπει νὰ ψάλλεται μετὰ τῶν στίχων αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὑποδειχθεῖσαν τάξιν.

Τὸ δεύτερον σφάλμα δὲν ὀφείλεται εἰς τοὺς ψάλτας, ἀλλ' εἰς τὰς νεωτέρας ἐκδόσεις τῶν Ὠρολογίων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ α' στίχος ἔχει ἀντικατασταθῆ δι' ἄλλου. Ἀναγράφεται δηλ. εἰς τὰ νεώτερα Ὠρολόγια (ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πιθανώτατα) ὡς α' στίχος τὸ «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ καὶ ἐπικαλεῖσθε τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ». Ἄλλ' ὁ στίχος οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος τοῦ ρδ' Ψαλμοῦ, ἐνῶ τὸ «Θεὸς Κύριος» καὶ οἱ λοιποὶ δύο στίχοι τοῦ προέρχονται ἐκ τοῦ ριζ' Ψαλμοῦ. Ἐξ αὐτοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ α' στίχος. Καὶ πράγματι τὰ παλαιότερα Ὠρολόγια ὀρίζουν ὡς α' στίχον τοῦ «Θεὸς Κύριος» τὸν α' τοῦ ριζ' Ψαλμοῦ: «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ». Ἡ διόρθωσις εἶναι εὐκολος καὶ ἐπιβεβλημένη.

2. Τὰ προκείμενα καὶ οἱ στίχοι αὐτῶν

Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸ «Θεὸς Κύριος», συμβαίνει δυστυχῶς καὶ εἰς τὰ προκείμενα τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου. Ψάλλονται δηλ. καὶ αὐτὰ ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ψαλτῶν καὶ τῶν ἱερέων ἄνευ τῶν συνοδευόντων αὐτὰ στίχων. Καὶ τοῦτο εἶναι ἐπίσης παρατυπία ἀδικαιολόγητος. Οἱ ἐλάχιστοι ἀπομειναντες στίχοι τῶν προκειμένων, κατάλοιπον τῆς στιχολογίας ὀλοκλήρων Ψαλμῶν, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ παραλείπωνται. Κατὰ τὴν σήμερον λοιπὸν ἰσχύουσαν τάξιν τὰ προκείμενα δεόν νὰ ψάλλωνται ὡς ἑξῆς:

α) Τὰ προκείμενα τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθρου, ἔχοντα

ένα μόνον στίχον, ψάλλονται τρίς, ἤτοι δὶς ἄνευ στίχου καὶ τὸ τρίτον προτασσομένου τοῦ στίχου.

β) Τὸ προκείμενον τοῦ Σαββάτου «Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν...», ἔχον δύο στίχους, ψάλλεται ἅπαξ ἄνευ στίχου καὶ δὶς μετὰ τῶν στίχων αὐτοῦ.

γ) Τὰ μεγάλα προκείμενα «Τίς Θεὸς μέγας...» κ.τ.λ., ἔχοντα τρεῖς στίχους, ψάλλονται τετράκις, ἤτοι ἅπαξ ἄνευ στίχου καὶ τρίς μετὰ τῶν στίχων.

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὸ σταθερὸν προκείμενον τοῦ Ὁρθρου «Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον» δέον νὰ ψάλλεται τὴν τρίτην φοράν μετὰ τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ· αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ», ἤτοι τοῦ α' στίχου τοῦ ρν' Ψαλμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶναι εἰλημμένον καὶ τὸ «Πᾶσα πνοή». Ἡ πρᾶξις αὕτη διεσώθη εἰς τὰ σλαβικά Ὁρολόγια καὶ εἰς τὸ τυπικὸν τῆς Κρυπτοφέρρης.

Εἰς τὰ λειτουργικά βιβλία σημειοῦται συνήθως μόνον ἡ ἀρχὴ τῶν στίχων, ἐπαφιεμένης τῆς συμπληρώσεως αὐτῶν εἰς τὴν μνήμην τοῦ ψάλλοντος. Τοῦτο ἔχει ὡς συνέπειαν νὰ ἀπαγγέλλονται οὗτοι πολλάκις κεκολωβωμένοι καὶ ἄνευ νοήματος, διότι τὸ Ψαλτήριον δέν εἶναι σήμερον τόσον γνωστὸν εἰς τοὺς ψάλτας, ὅσον ἦτο ἄλλοτε. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη εἰς τὰς νέας ἐκδόσεις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων νὰ ἀναγράφονται πλήρεις οἱ στίχοι. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας δέν εἶναι δύσκολον ὁ ψάλτης μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Ψαλτηρίου νὰ ἀνευρίσκῃ πλήρη τὸν στίχον, ὁ ὁποῖος κατὰ κανόνα εἶναι ὁ α' στίχος τοῦ Ψαλμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τὸ προκείμενον. Τοῦτο βεβαίως ἀπαιτεῖ ἐπιμέλειαν καὶ προπαρασκευήν, προϋποθέσεις ἀπαραιτήτους διὰ τὴν εὐσυνείδητον καὶ ἐπιτυχήν ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τοῦ ψάλτου ἢ τοῦ ἀναγνώστου.

3. Οἱ στίχοι τῶν αἰῶνων

Ψάλλται τινὲς συνηθίζουσι νὰ ἀντικαθιστοῦν τὸν τελευταῖον στίχον τῶν αἰῶνων «Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...» διὰ στίχου ἀρμόζοντος εἰς τὸν ἑορταζόμενον ἅγιον. Τοῦτο εἶναι τελείως ἐσφαλμένον. Οἱ στίχοι τῶν αἰῶνων πρέπει νὰ λέγονται ἅπαντες καὶ μόνον μετὰ τὴν ἐξάντλησιν αὐτῶν νὰ προστίθενται

στίχοι ἀρμόζοντες εἰς τόν ἅγιον τῆς ἡμέρας, ἐάν ἀπαιτῆ τοῦτο ὁ ἀριθμός τῶν ψαλλομένων στιχηρῶν. Κατά ταῦτα:

α) Ἐάν τὰ στιχηρά εἶναι τέσσαρα, ὡς συμβαίνει εἰς τάς ἐν καθημερινῇ μνήμας ἁγίων καί εἰς τάς πλείστας δεσποτικές καί θεομητορικές ἑορτάς, ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐπί ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ...» καί καταλήγομεν εἰς τόν στίχον «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...», χωρίς νά προσθέσωμεν ἄλλους στίχους.

β) Ἐάν τὰ στιχηρά εἶναι ἕξ, ἀρχόμεθα πάλιν ἀπό τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐπί ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ...» καί μετά τόν στίχον «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...» προσθέτομεν δύο στίχους τῆς ἑορτῆς ἢ τοῦ ἁγίου ἢ ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον...» καί καταλήγομεν εἰς τόν στίχον «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...», χωρίς νά προσθέσωμεν ἄλλους στίχους. Ἡ δευτέρα αὕτη τάξις τηρεῖται ἐν Ἁγίῳ Ὅρει.

γ) Κατά τάς Κυριακάς, ὅτε τὰ στιχηρά εἶναι ὀκτώ, ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον...», μετά δέ τήν ἐξάντλησιν τῶν στίχων τοῦ ρν΄ Ψαλμοῦ λέγομεν καί τούς ἀναστασίμους στίχους «Ἀνάστηθι, Κύριε, ὁ Θεός μου...» καί «Ἐξομολογήσομαι σοι, Κύριε, ἐν ὄλῃ καρδίᾳ μου...». Ἐάν ὅμως συμπίπτῃ μνήμη ἑορταζομένου ἁγίου ἢ θεομητορική ἑορτή ἢ μεθέορτα ἢ ἀπόδοσις δεσποτικῆς ἢ θεομητορικῆς ἑορτῆς, ὅτε ἀντί τῶν τεσσάρων ἀνατολικῶν στιχηρῶν ψάλλονται τὰ τοῦ ἁγίου ἢ τῆς ἑορτῆς, τότε ἀντί τῶν ἀναστασίμων στίχων λέγομεν εἰς τὰ δύο τελευταῖα τούς ἀρμόζοντας εἰς τήν ἑορτήν ἢ τόν ἅγιον. Σημειωτέον ὅμως ὅτι δέν δικαιολογεῖται ἢ εἰς πᾶσαν Κυριακὴν ἀντικατάστασις τῶν ἀνατολικῶν διὰ τῶν στιχηρῶν τοῦ ἁγίου (συνήθως τῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ), ὡς πράττουν πολλοί ψάλται. Τοῦτο γίνεται μόνον ὅταν ὁ ἅγιος εἶναι ἑορταζόμενος καί ἔχη στιχηρά διὰ τούς αἶνους.

δ) Κατά τήν Διακαινήσιμον ἑβδομάδα καί τάς μετά τήν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ τέσσαρας Κυριακάς, καθ' ἃς ψάλλονται τέσσαρα ἀναστάσιμα στιχηρά τοῦ τυχόντος ἡχῶν καί τέσσαρα τοῦ Πάσχα, ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐπί ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ», προσθέτοντες καί τούς τέσσαρας στίχους τοῦ Πάσχα «Ἀναστήτω ὁ Θεός...» κ.λ.π. μετά τῶν στιχηρῶν

«Πάσχα ἱερὸν...». Ἐάν ὁμως κατὰ τινα τῶν ἡμερῶν τούτων συμπέσῃ καὶ μνήμη ἑορταζομένου ἁγίου, ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ στίχου «Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρίμα ἔγγραπτον...» καὶ λέγομεν δ' ἀναστάσιμα στιχηρά τοῦ τυχόντος ἤχου, δ' τοῦ ἁγίου, λέγοντες εἰς τὰ δύο τελευταῖα τοὺς καταλλήλους στίχους, καὶ τέλος τὰ δ' τοῦ Πάσχα μετὰ τῶν στίχων αὐτῶν.

4. Μεγάλη δοξολογία καὶ Θ. Λειτουργία

Πλείστοι ἱερεῖς καὶ ψάλται κατακλείουν ἀπαραιτήτως τὸν Ὁρθρον διὰ μεγάλης δοξολογίας, ὅταν πρόκηται νὰ ἐπακολουθήσῃ Θ. Λειτουργία. Ἐπειδὴ δέ ἡ μεγάλη δοξολογία προϋποθέτει καὶ στιχηρά εἰς τοὺς αἶνους, προσθέτουν καὶ ταῦτα, ἔστω καὶ ἂν δέν ὑπάρχουν εἰς τὸ Μηναιὸν, ἐπαναλαμβάνοντες τὰ τοῦ Ἑσπερινοῦ τοιαῦτα τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας καὶ ἐπισφραγίζοντες αὐτὰ ἐνίοτε, ἔλλειπει δοξαστικοῦ, δι' ἀπλοῦ θεοτοκίου ἢ σταυροθεοτοκίου.

Ἡ σύνδεσις αὕτη τῆς μεγάλης δοξολογίας πρὸς τὴν Θ. Λειτουργίαν ὀφείλεται εἰς τὴν ἐν ταῖς ἐνορῖαις κρατοῦσαν σήμερον πρᾶξιν, καθ' ἣν ἡ Θ. Λειτουργία κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς ἐπισυνάπτεται εἰς τὸν Ὁρθρον (παραλειπομένων τῶν Ὁρῶν Α', Γ' καὶ ΣΤ', μετὰ τὰς ὁποίας εἶναι ἡ κανονικὴ θέσις αὐτῆς) καὶ μάλιστα ἄρχεται εὐθὺς μετὰ τὴν δοξολογίαν καὶ τὸ ἀπολυτικίον, ἐνῶ αἱ κατακλείουσαι τὸν Ὁρθρον δεήσεις (ἐκτενῆς, πληρωτικά, εὐχὴ κεφαλοκλισίας) καὶ ἡ ἀπόλυσις τοῦ Ὁρθρου λέγονται μυστικῶς κατὰ τὴν ψαλμοδίαν τῆς δοξολογίας ἢ καὶ ὀλίγον ἐνωρίτερον.

Ἡ ἀντίληψις ὁμως ὅτι τῆς Θ. Λειτουργίας πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ προηγῆται μεγάλη δοξολογία εἶναι ἐσφαλμένη. Ὁ Ὁρθρος καὶ ἡ Θ. Λειτουργία εἶναι δύο ἀκολουθίαι ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων, ἡ δέ μεγάλη δοξολογία εἶναι στοιχεῖον τοῦ Ὁρθρου καὶ ὄχι τῆς Θ. Λειτουργίας. Θὰ ψαλῆ λοιπὸν μεγάλη δοξολογία, ἐάν ὀρίξῃ αὐτὴν τὸ Τυπικόν ἢ τὸ Μηναιὸν, ἀσχέτως πρὸς τὴν τέλεσιν ἢ μὴ Θ. Λειτουργίας. Διὰ νὰ ψαλῆ δέ μεγάλη δοξολογία, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἔχη ἡ ἀκολουθία τῆς ἡμέρας τὰ ὑμνολογικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δικαιολογοῦν αὐτὴν· ταῦτα δέ εἶναι στιχηρά αἶνων μετ' ἰδιομέλου δοξαστι-

κοῦ. Δέν εἶναι ἀπαραίτητον νά ὑπάρχουν καθίσματα ἢ νά ψαλοῦν καταβασίαι, διότι καί ἄνευ αὐτῶν ἐπιτρέπεται νά ψαλῆ μεγάλη δοξολογία. Ἐπιτρέπεται ἀκόμη νά ψαλῆ μεγάλη δοξολογία, ὅταν ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἔχη, ἐκτός τῶν στιχηρῶν τῶν αἰῶν, καί ἀπόστιχα μετά δοξαστικοῦ ἢ μόνον δοξαστικόν ἀποστίχων, τά ὅποια βεβαίως τότε παραλείπονται. Δυνάμεθα ἐπίσης νά ψάλωμεν μεγάλην δοξολογίαν, ἐάν ὁ ἅγιος δέν ἔχη μὲν στιχηρά αἰῶν, ἔχη ὁμως δοξαστικόν διά τά ἀπόστιχα τοῦ Ὁρθρου· εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν θά ψάλωμεν εἰς τοὺς αἰῶνους τά στιχηρά τοῦ Ἐσπερινοῦ καί τό διά τά ἀπόστιχα τοῦ Ὁρθρου δοξαστικόν. Οὐδόλως ὁμως συγχωρεῖται ἡ ψαλμοφδία μεγάλης δοξολογίας, ὅταν ὁ ἅγιος δέν ἔχη ἰδιόμελον δοξαστικόν.

Ἐάν λοιπόν δέν προβλέπεται ἢ δέν δικαιολογῆται μεγάλη δοξολογία, ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου πρέπει νά τελεσθῆ κατά τήν τάξιν τῶν καθημερινῶν, ἥτοι: μετά τά ἐξαποστειλάρια νά ἀναγνωσθοῦν χῦμα οἱ Ψαλμοί τῶν αἰῶν καί ἡ μικρά δοξολογία, νά λεχθοῦν τά Πληρωτικά καί ἡ εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας, νά ψαλοῦν τά ἀπόστιχα, εἶτα τό «Ἄγαθόν τό ἐξομολογεῖσθαι...», καί τό Τρισάγιον, τό ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας μετά τοῦ οἰκείου θεοτοκίου, καί εὐθύς μετ' αὐτό νά γίνῃ ἡ ἐναρξίς τῆς Θ. Λειτουργίας. Ἐννοεῖται ὅτι κατά τήν ψαλμοφδίαν τῶν ἀποστίχων ὁ ἱερεὺς ὀφείλει νά εἴπῃ μυστικῶς τήν ἐκτενή καί τήν ἀπόλυσιν τοῦ Ὁρθρου καί νά προσφέρῃ τό πρό τῆς Θ. Λειτουργίας θυμίαμα, περί τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τήν ἐπομένην παράγραφον.

5. Τό πρό τῆς Θ. Λειτουργίας θυμίαμα

Ἡ προσφορά θυμιάματος πρό τῆς ἐναρξεως τῆς Θ. Λειτουργίας εἶναι ἀρχαία συνήθεια, μαρτυρουμένη ἤδη ὑπό τῶν ἀποδιδομένων εἰς Διονύσιον τόν Ἀρεοπαγίτην συγγραμμάτων. Ἀλλά καί ὑπό τοῦ ἁγίου Συμεῶν, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, μαρτυρεῖται ὅτι πρό τῆς ἐναρξεως ἐκάστης ἀκολουθίας ἐγίνετο θυμίασις ὀλοκλήρου τοῦ ναοῦ. (Βλ. Ἰ. Φουντούλη, Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας, τ. Α', ἔκδ. 2^α, Θεσ/νίκη 1973, σ. 44-46). Εἰς τήν συνήθειαν ταύτην δέον νά ἐνταχθῆ καί ἡ πρό τῆς Θ. Λειτουργίας θυμίασις.

Σήμερον ἔχει ἐπικρατήσει γενικῶς ἡ συνήθεια νά γίνεται ἡ θυμίασις εὐθύς μετά τήν ἀπόλυσιν τῆς Προσκομιδῆς, νά περιορίζεται δέ εἰς μόνην τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Πρόθεσιν. Ἐπί τῆς συνηθείας ταύτης ἔχομεν νά παρατηρήσωμεν τά ἑξῆς:

α) Ἡ μετά τήν ἀκολουθίαν τῆς Προσκομιδῆς θυμίασις δέν συνδέεται πρὸς τήν Προσκομιδήν, ἀλλά πρὸς τήν ἑναρξιν τῆς Θ. Λειτουργίας. Καί ἐάν μὲν πρόκηται ν' ἀρχίσῃ εὐθύς ἡ Θ. Λειτουργία, καλῶς γίνεται ἡ θυμίασις μετά τήν ἀπόλυσιν τῆς Προσκομιδῆς· ἐάν ὅμως παρεμπίπτῃ ἰκανὸς χρόνος, ὡς συμβαίνει συνηθέστατα, τότε ἡ θυμίασις δέν πρέπει νά γίνεται μετά τήν Προσκομιδήν, ἀλλ' ὀλίγον πρό τῆς ἐνάρξεως τῆς Θ. Λειτουργίας.

β) Ὁ περιορισμὸς τῆς θυμιάσεως εἰς μόνην τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Προσκομιδήν δέν εἶναι σύμφωνος πρὸς τήν ἀρχαίαν παράδοσιν. Ἡ θυμίασις πρέπει νά ἐπεκτείνεται εἰς ὅλον τὸν ναόν ἢ τοῦλάχιστον εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ τέμπλου καί ἀπὸ τῆς Ὡραίας Πύλης κύκλῳ εἰς τὸν λαόν.

Ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, ὅπου ἡ Θ. Λειτουργία τελεῖται μετά τήν ἀνάγνωσιν τῆς Τριθέκτης, ἡ Προσκομιδὴ τελεῖται κατὰ τήν διάρκειαν αὐτῆς, περί τὸ τέλος δέ τῆς ΣΤ' Ὡρας, ὁ ἱερεὺς, τελέσας ἤδη τήν Προσκομιδήν, θυμιᾷ τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Πρόθεσιν, ἀκολουθῶν δέ ἐξερχόμενος εἰς τήν Ὡραίαν Πύλην θυμιᾷ ἐκεῖθεν τὰς εἰκόνας καί τὸν λαόν καί πάλιν τὰς εἰκόνας, τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Πρόθεσιν, καί ἀποθέσας τὸ θυμιατήριον ποιεῖ τήν ἀπόλυσιν τῆς Τριθέκτης καί ἄρχεται τῆς Θ. Λειτουργίας.

Εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς, μὴ ἀναγινωσκομένων, ὡς εἶπομεν, τῶν Ὁρῶν, ἡ Θ. Λειτουργία ἐπισυνάπτεται εἰς τὸν Ὁρθρον. Ὅθεν ἡ θυμίασις δεόν νά γίνεται κατὰ τήν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν τάξιν περί τὸ τέλος τοῦ Ὁρθρου, ἤτοι κατὰ τήν δοξολογίαν, ἐάν ψάλλεται μεγάλη δοξολογία, ἢ εἰς τὰ ἀπόστιχα, ἐάν δέν ψάλλεται δοξολογία. Προκειμένου δέ περί ἑσπερινῆς Θ. Λειτουργίας ἡ θυμίασις δεόν νά γίνεται πάλιν πρό τῆς ἐνάρξεως αὐτῆς, ἤτοι κατὰ μὲν τὰς παραμονάς τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων, ὅτε προηγείται ἡ ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὁρῶν, περί τὸ τέλος τῆς Θ' Ὡρας, κατὰ δέ τήν Μ. Πέμπτην καί τὸ Μ. Σάββατον, ὅτε εἰς τοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς

δέν ἀναγινώσκονται αἱ Ὠραι, εὐθὺς πρό τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἑσπερινοῦ.

Διευκρινίζομεν ὅτι ἡ θυμίασις αὕτη δέν ἔχει σχέσιν πρός τήν μεγάλην δοξολογίαν οὔτε πρός τὰ ἀπόστιχα. Δέν θά γίνῃ λοιπόν θυμίασις κατά τήν δοξολογίαν ἢ τὰ ἀπόστιχα, ἐάν δέν πρόκηται νά τελεσθῇ Θ. Λειτουργία. Εἶναι ἄσχετος ἐπίσης ἡ θυμίασις αὕτη πρός ἐκείνην, τήν ὁποίαν κάμνει ὁ ἀρχιερεὺς εὐθὺς μετά τήν εἴσοδον, εἰσερχόμενος τό πρῶτον εἰς τό ἅγιον Βῆμα διά τήν τέλεσιν τῆς Θ. Λειτουργίας.

6. Κύριε, ἐλέησον ἢ Ἀμήν;

Ἀκούομεν ἀπό τινων ἐτῶν πλείστους ψάλτας νά ἀποκρίνονται διά τοῦ «Ἀμήν» ἀντί τοῦ «Κύριε, ἐλέησον» εἰς τό αἶτημα «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...». Δέν γνωρίζομεν ποῖος πρῶτος εἰσήγαγε τήν καινοτομίαν ταύτην, ἡ ὁποία σχεδόν ἐγενικεύθη· λέγομεν ὅμως μετά βεβαιότητος ὅτι οὐδέν ἔρεισμα ἔχει αὕτη εἰς τήν λειτουργικὴν παράδοσιν, διότι ὑπ' οὐδενός λειτουργικοῦ βιβλίου, χειρογράφου ἢ ἐντύπου, μαρτυρεῖται. Τοῦναντίον ὅλαι αἱ λειτουργικαὶ φυλλάδες ὀρίζουν ὅτι εἰς ἐκάστην δέησιν τῶν Εἰρηνικῶν ὁ χορός ἀποκρίνεται διά τοῦ «Κύριε, ἐλέησον» καί μόνον εἰς τήν τελευταίαν «Τῆς Παναγίας, ἀχράντου...» διά τοῦ «Σοί, Κύριε». Τό αὐτό ὀρίζεται καί εἰς τὰ Πληρωτικά. Ἐτι σαφέστερον εἰς τό Ἱερατικόν τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Κων/πολις 1895), τό ὁποῖον ἐπανεξεδόθη ὑπό τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὰ Πληρωτικά τοῦ Ἑσπερινοῦ ὀρίζονται τὰ ἑξῆς:

Εἶτα αὐθις ὁ διάκονος.

Πληρώσωμεν τήν ἑσπερινὴν δέησιν...

Ὁ χορός· Κύριε, ἐλέησον.

Καί αὐθις ὁ διάκονος.

Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...

Ὁ χορός· Κύριε, ἐλέησον.

Εἶναι λοιπόν σαφέστατον ὅτι ἡ ὀρθή ἀπάντησις τοῦ λαοῦ εἰς τό «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον...» εἶναι τό «Κύριε, ἐλέησον» καί ὄχι τό «Ἀμήν». Ἡ ἐσφαλμένη νέα συνήθεια ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς τό διάφορον σχῆμα τῆς ἐν λόγῳ αἰτήσεως ἀπό τῶν

προηγούμενων. Ἐνῶ δηλ. αἱ προηγούμεναι εἶναι παρακελεύσεις τοῦ διακόνου πρὸς τὸν λαόν, καταλήγουσαι στερεοτύπως εἰς τὴν φράσιν «τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», ἢ παρούσα εἶναι δέησις ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν Θεόν. Ἀλλά διὰ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ διότι ἐν αὐτῇ περιέχεται καὶ ἡ λ. «ἐλέησον», ἀρμόζει εἰς αὐτὴν ἢ ἀπόκρισις «Κύριε, ἐλέησον», ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰς δεήσεις τῆς ἐκτενοῦς, αἱ ὁποῖαι ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Θεόν: «Κύριε παντοκράτορ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν... Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός...».

Ἄκουομεν ἐπίσης πολλοὺς ψάλτας νὰ ψάλλουν τριπλᾶ «Κύριε, ἐλέησον» εἰς τὰς μετὰ τὴν ἁγίαν ἀναφορὰν δεήσεις «Πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες...», καὶ μάλιστα ταυτοχρόνως μετὰ τοῦ ἀπαγγέλλοντος τὰς δεήσεις διακόνου ἢ ιερέως. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι τελείως ἀπαράδεκτος, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι προσκρούει εἰς τὰς σχετικὰς διατάξεις τῶν Ἱερατικῶν, τὰ ὁποῖα ὀρίζουν ἀπλοῦν καὶ ὄχι τριπλοῦν «Κύριε, ἐλέησον» εἰς τὰς δεήσεις ταύτας, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι διασπᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ παρακολουθῇ συγχρόνως καὶ τὸν ἱερέα καὶ τὸν ψάλτην. Ἄς μάθωμεν ἐπὶ τέλους πότε τὸ «Κύριε, ἐλέησον» λέγεται ἅπαξ, πότε τρίς κ.λ.π., διὰ νὰ μὴ ἐνθυμίζωμεν τὸν ἀπλοϊκὸν μπάριμπα-Δημητρόν τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος «ἂν καὶ εἶχε γηράσει, δὲν εἶχε μάθει ἀκόμα καλὰ τὰ τυπικά καὶ δὲν ἤξευρεν ἀκριβῶς πότε κατὰ τὴν λιτὴν τὸ Κύριε ἐλέησον λέγεται τρίς καὶ πότε τεσσαρακοντάκις» (Ἁ. Παπαδιαμάντη, Ρεμβασμός τοῦ Δεκαπενταγούστου).

7. Τὰ ἀντίφωνα τῆς Θ. Λειτουργίας

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Θ. Λειτουργίας ψάλλονται, ὡς γνωστόν, τρία ψαλμικά ἀντίφωνα μετ' ἐφουμνίων. Τὰ ἀρχαῖα ἀντίφωνα διὰ τὰς Κυριακὰς ἦσαν τὰ ὡς ἀντίφωνα τῶν καθημερινῶν θεωρούμενα σήμερον «Ἄγαθόν τὸ ἐξομολογεῖσθαι...» ἐκ τῶν Ψαλμῶν α', β' καὶ δ' μετ' ἐφουμνίων εἰς μὲν τὸ α' «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου...», εἰς δὲ τὸ β' «Πρεσβείαις τῶν ἁγίων σου...», εἰς δὲ τὸ γ' «Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ...». Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ σύνηθες εἰσοδικὸν «Δεῦτε προσκυνήσωμεν...» ὡς συ-

νέχεια τοῦ γ' ἀντιφώνου ἐπισφραγίζεται διὰ τοῦ «Σῶσον ἡ-
μᾶς...». Διὰ τὰς κυρίας δεσποτικές ἐορτάς φαίνεται ὅτι ἀρκετά
ἐνωρίς ὄρισθησαν εἰδικά ἀντίφωνα, εἰς τὰ ὅποια τὸ «Σῶσον
ἡμᾶς...» μετ' εἰδικοῦ δι' ἐκάστην ἐορτὴν χαρακτηριστικοῦ μετε-
φέρθη εἰς τὸ β' ἀντίφωνον, ἐνῶ εἰς τὸ γ' ὄρισθη ὡς ἐφύμνιον
τὸ ἀπολυτικίον τῆς οἰκειᾶς ἐορτῆς.

Κατ' ἐπίδρασιν τοῦ μοναχικοῦ τυπικοῦ διὰ τὰς Κυριακάς,
τὰς θεομητορικές ἐορτάς καὶ τὰς τῶν ἐπισήμων ἁγίων εἰσῆχθη-
σαν ἀντὶ τῶν ἀντιφώνων τὰ Τυπικά καὶ οἱ Μακαρισμοί, καὶ
οὕτω τὰ ἀρχαῖα ἀντίφωνα ἐξετοπίσθησαν εἰς τὰς καθημερινάς.
Εἰς σχετικῶς νεωτέραν ἐποχὴν κατηρτίσθησαν ἀντίφωνα καὶ
διὰ τὰς λοιπὰς δεσποτικές καὶ τὰς θεομητορικές ἐορτάς, ἐκτο-
πίσαντα μέ τὴν σειρὰν τῶν τὰ Τυπικά καὶ τοὺς Μακαρισμοὺς.

Ἦδη ὁμοῦ ἀπὸ δεκαετιῶν, ἂν μὴ καὶ ἀπὸ αἰῶνος καὶ
πλέον, ἡ ἐκτόπισις τῶν Τυπικῶν καὶ Μακαρισμῶν ἤρχισε νὰ
ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰς Κυριακάς καὶ τὰς μνήμας τῶν ἁγίων,
ἀντ' αὐτῶν δὲ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ ψάλλωνται ἄνευ
στίχων τὰ ἐφύμνια «Ταῖς πρεσβείαις...», «Σῶσον ἡμᾶς» καὶ τὸ
ἀναστάσιμον ἀπολυτικίον τῆς Κυριακῆς ἢ τὸ τοῦ ἁγίου. Τὸ
ἄτοπον τῆς τοιαύτης συνηθείας κατανοήσασα ἡ Ἱ. Σύνοδος
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὄρισεν ἀπὸ τινῶν δεκαετιῶν στί-
χους ἀντιφώνων διὰ μὲν τὸ α' καὶ β' ἐκ τῶν Ψαλμῶν τῶν
Τυπικῶν (ρβ' καὶ ρμε'), διὰ δὲ τὸ γ' δύο στίχους κατ' ἐκλογὴν:
«Αὕτη ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος· ἀγαλλιασώμεθα καὶ
εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ» (Ψαλμ. ριζ' 24) καὶ «Αἰνεσάτωσαν αὐτόν
οἱ οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ» (Ψαλμ. ξη' 35) μετὰ τοῦ ἀναστασίμου
ἀπολυτικίου· διὰ δὲ τὰς μνήμας τῶν ἁγίων ὄρισεν ὅπως λέγω-
νται εἰς τὸ γ' ἀντίφωνον οἱ στίχοι τῶν ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερι-
νοῦ.

Ἡ ρύθμισις αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως ὀρθότερα τῆς ἄνευ
στίχων ψαλμωδίας τῶν ἐφυμνίων· ὀρθότερον ὁμοῦ θά ἦτο νὰ
ἐπαναφερθοῦν εἰς τὰς Κυριακάς καὶ τὰς μνήμας τῶν ἁγίων τὰ
ἀρχαῖα ἀντίφωνα, διατηρουμένων τῶν ἐφυμνιῶν, ὡς ἔχουν ἐπι-
κρατήσῃ σήμερον (α' Ταῖς πρεσβείαις... β' Σῶσον ἡμᾶς... γ'
τοῦ ἀπολυτικίου). Παρὰ ταῦτα δὲν εὐρίσκομεν ἐντελῶς ἄστοχον
καὶ τὴν γενομένην ρύθμισιν.

Τό ἄτοπον ὁμως, τό ὁποῖον κυρίως θέλομεν νά ἐπισημάνω-
μεν ἐνταῦθα, εἶναι ἡ ἐπιμονή πολλῶν ψαλτῶν νά ψάλλουν μό-
νον τά ἐφύμνια ἄνευ στίχων. Τινές μάλιστα λέγουν ἅπαξ μόνον
τό «Σῶσον ἡμᾶς...» καί εὐθύς «Δόξα... Καί νῦν... Ὁ μονογενῆς
Υἱός...». Ἐντί γ' ἀντιφώνου ἔχει ἐπικρατήσῃ γενικῶς νά ψάλ-
λεται ἅπαξ τό ἀπολυτίκιον, ἀκόμη καί ὅταν αὐτό εἶναι συντο-
μώτατον. Τοῦ δέ «Δόξα... Καί νῦν» τοῦ α' ἀντιφώνου ἡ κατάρ-
γησις ἔχει ἐπισημοποιηθῆ ἀπό αἰῶνος καί πλέον διά τοῦ ἰ-
σχύοντος Τυπικοῦ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, τό ὁποῖον εἰς οὐδεμιᾶς
ἐορτῆς τά ἀντίφωνα ὀρίζει αὐτό.

Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι αἱ τοιαῦται συνήθειαι, πολύ ἀπέ-
χουσαι ἀπό τῆς ἀρχαίας τάξεως τῆς θείας λατρείας, φθείρουν
αὐτήν ὀλονέν καί περισσότερον, ἐκτοπίζουσαι καί τό ὀλίγον
ἐναπομεῖναν ἐν αὐτῇ ψαλμικόν στοιχεῖον. Μή νομίζωμεν δέ
ὅτι οὕτω κερδίζομεν χρόνον· ὁ χρόνος, ὅστις ἀπαιτεῖται διά
τὴν ψαλμωδίαν πλήρων ἀντιφώνων εἶναι ἐλάχιστος. Τὴν διάρ-
κειαν τῆς Θ. Λειτουργίας δέν ἐπιμηκύνουν τά ἀντίφωνα, ἀλλ'
ἡ εἰς βραδυτάτην χρονικὴν ἀγωγὴν ἀπαγγελία τῶν δεήσεων
ὑπὸ τῶν λειτουργῶν καί ἡ εἰς ἐπίσης βραδεῖαν ἀγωγὴν ψαλμο-
δία τῶν «Κύριε, ἐλέησον», «Παράσχου, Κύριε» κ.λ.π. καί πρό
παντός ἡ ψαλμωδία ἀργῶν μουσικῶν μαθημάτων (Δύναμις, Χε-
ρουβικοῦ, Κοινωνικοῦ).

Δέν εἰσηγοῦμαι βεβαίως τὴν ἐπαναφορὰν τῶν Τυπικῶν καί
τῶν Μακαρισμῶν, τῶν ὁποίων ἡ ψαλμωδία πράγματι ἀπαιτεῖ
ικανόν χρόνον. Θεωρῶ ὁμως ἀπαραιτήτους τὰς ἐξῆς διορθώ-
σεις:

α) Οὐδέποτε πρέπει νά ψάλλωνται ἀντίφωνα ἄνευ στίχων.
Αἱ δεσποτικά καί θεομητορικά ἐορταῖ ἔχουν ἐκάστη τὰ εἰδικὰ
ἀντίφωνα. Κατὰ τὰς Κυριακάς ὅπωςδὴποτε δέον νά λέγωνται
εἴτε τὰ ἀρχαῖα ἀντίφωνα εἴτε τὰ ὑπὸ τῆς Ἱ. Συνόδου ὀρισθέντα,
καταλλήλως συμπληρούμενα καί βελτιούμενα.

β) Τό α' ἀντίφωνον δέον νά ἀποτελῆται ἐκ τεσσάρων στί-
χων, μεθ' ἑκαστον δέ αὐτῶν νά ψάλλεται ὡς ἐφύμνιον τό «Ταῖς
πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου...», νά ἐπισφραγίζεται δέ διά τοῦ
«Δόξα... Καί νῦν...», μεθ' ὃ πάλιν νά ψάλλεται τό «Ταῖς πρε-
σβείαις...».

γ) Τό β' αντίφωνον δέον νά αποτελεῖται ἐπίσης ἐκ τεσσάρων στίχων μετ' ἐφυμνίου «Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ...», νά ἐπισφραγίζεται δέ διά τοῦ «Δόξα... Καί νῦν... Ὁ μονογενῆς Υἱός...».

δ) Διά τό γ' αντίφωνον ἀρκοῦν τρεῖς στίχοι, διότι τέταρτος στίχος εἶναι τό εισοδικόν, τό ὁποῖον κατά κανόνα προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλμοῦ, ἐξ οὗ καί οἱ στίχοι τοῦ ἀντιφώνου. Ἐπειδή δέ ἡ ἐπανάληψις ὀλοκλήρου τοῦ ἀπολυτικίου μεθ' ἑκαστον στίχον καί χρόνον ἰκανόν ἀπαιτεῖ καί κόρον προκαλεῖ, εἶναι δυνατόν νά ψάλλεται ὀλόκληρον μὲν μετά τόν α' στίχον καί τό εισοδικόν, μόνον δέ τό τέλος αὐτοῦ μετά τόν β' καί τόν γ' στίχον, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται καί εἰς τά μεταξύ τῶν προφητειῶν τροπάρια τῶν Ἑσπερινῶν τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανεῖων. Π.χ. εἰς τόν α' ἦχον τό ἀπολυτικίον «Τοῦ λίθου σφραγισθέντος...» νά ψαλῆ ὀλόκληρον μετά τόν α' στίχον, τό τέλος αὐτοῦ ἀπό τοῦ «Δόξα τῇ ἀναστάσει σου, Χριστέ», μετά τόν β' καί γ' καί πάλιν ὀλόκληρον μετά τό εισοδικόν.

ε) Δοξαστικόν τοῦ γ' ἀντιφώνου εἶναι τό κοντάκιον. Τοῦτο δέν εἶναι σήμερον ἐμφανές, διότι ἔχει ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια τῆς παρεμβολῆς πολλῶν ἀπολυτικίων μετά τήν εἴσοδον. Σαφῶς ὁμως καταφαίνεται τοῦτο εἰς τās δεσποτικάς ἑορτάς, κατά τās ὁποίας μετά τήν εἴσοδον ψάλλεται μόνον τό ἀπολυτικίον καί τό κοντάκιον τῆς ἑορτῆς· εἰς δύο δέ ἐξ αὐτῶν (τά Θεοφάνεια καί τήν Πεντηκοστήν) ἔχει διατηρηθῆ εἰς τά οἰκεῖα λειτουργικά βιβλία τό «Δόξα... Καί νῦν...» πρό τοῦ κοντακίου. Ὅρθόν λοιπόν εἶναι νά λέγεται πάντοτε τό «Δόξα... Καί νῦν...» πρό τοῦ κοντακίου, ἔστω καί ἂν παρενεβλήθησαν ἄλλα ἀπολυτικά.

8. Τά πρό τοῦ Ἀποστόλου «Πρόσχωμεν»

Τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ (καί ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, ὡσάκις λέγεται Ἀπόστολος, καθώς καί ἐν τῷ Ὅρθρῳ τοῦ Μ. Σαββάτου) προτάσσεται ψαλμικόν προκειμένον, εἰς τό ὁποῖον παρεμβάλλονται αἱ διακονικαί προτροπαί «Πρόσχωμεν. Σοφία. Πρόσχωμεν». Τό προκειμένον, ψαλλόμενον ἄλλοτε μετά στίχων, σήμερον ἀπαγγέλλεται κατά τό ὕφος τοῦ Ἀποστόλου, ἔχει δέ συσταλῆ εἰς δύο στίχους –ἀκριβέστερον

ἡμιστίχια, διότι οἱ στίχοι ἀπαγγέλλονται κεκολοβωμένοι— ἦτοι τό κυρίως προκειμένον καί τόν ἐναπομείναντα ἓνα στίχον· αἱ δέ διακονικαί προτροπαί ἐκφωνοῦνται γενικῶς σήμερον ὡς ἐξῆς: Τό πρῶτον «Πρόσχωμεν» μετά τό προκειμένον· τό «Σοφία» μετά τόν στίχον τοῦ προκειμένου, καί τό β' «Πρόσχωμεν» μετά τόν τίτλον τοῦ ἀναγνώσματος.

Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη ὡς πρός τό α' «Πρόσχωμεν», τό ὁποῖον ἐκφωνεῖται διά τό προκειμένον καί πρέπει νά λέγεται πρό αὐτοῦ. Παλαιότερον δηλ. πρό τοῦ προκειμένου ἀπηγγέλλετο ὁ τίτλος αὐτοῦ: «Προκειμένον, Ψαλμός τῷ Δαβίδ», ἢ, ὡς λέγομεν σήμερον κατά τήν Μ. Τεσσαρακοστήν: «Προκειμένον. Ἦχος... Ψαλμός...»· ὁ διάκονος παρήγγελλε: «Πρόσχωμεν», καί τότε ἐψάλλετο ἢ ἀπηγγέλλετο τό προκειμένον μετά τῶν στίχων ἢ τοῦ στίχου. Τήν ὀρθήν ταύτην τάξιν προβλέπει καί ἡ προτασσομένη τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀποστόλου οἰονεῖ ὡς πρόλογος αὐτοῦ «Εἶδησις πρός τόν ἀναγνώστην τοῦ Ἀποστόλου», ὀρίζουσα τά ἐξῆς: «Καί ἀφοῦ ἔλθῃ ὁ ἀναγνώστης ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας ἀσκεπῆς μετά τοῦ Ἀποστόλου, λέγει ὁ ἱερεὺς· Πρόσχωμεν..., ὁ δέ ἀναγνώστης τά προκειμένα, ἦτοι τούς προφητικούς στίχους τούς πρό τοῦ Ἀποστόλου». Καί σήμερον δέ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει ὁ μέλλων ν' ἀναγνώσῃ τόν Ἀπόστολον ἐκφωνεῖ: «Προκειμένον τοῦ Ἀποστόλου». Ὁ διάκονος· «Πρόσχωμεν» καί τότε ἀπαγγέλλεται τό προκειμένον.

Εἰς τούς ἐνοριακοὺς ναοὺς, μὴ ἀπαγγελλομένου τοῦ τίτλου τοῦ προκειμένου, δεόν νά τηρῆται ἡ ἐξῆς ὀρθή τάξις:

Εὐθύς μετά τόν τρισάγιον ὕμνον:

Ὁ διάκονος (ἢ ὁ ἱερεὺς)· Πρόσχωμεν.

Ὁ ἀναγνώστης· Τό προκειμένον καί τόν στίχον αὐτοῦ.

Ὁ διάκονος· Σοφία.

Ὁ ἀναγνώστης· Τόν τίτλον τοῦ ἀναγνώσματος.

Ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν.

Ὁ ἀναγνώστης· Τήν περικοπήν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ αὕτη τάξις ἐτηρεῖτο καί διά τό μεταξύ τοῦ Ἀποστόλου καί τοῦ Εὐαγγελίου ψαλλόμενον «Ἀλληλουῖα», τό ὁποῖον ἐπίσης ἐψάλλετο μετά στίχων, ἦτοι:

Ὁ ἀναγνώστης· Ἀλληλουῖα. Ψαλμός τῷ Δαβίδ. Ἡ Ἀλληλουῖα. Ἦχος... Ψαλμός...

Ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν.

Ὁ ψάλτης ἔψαλλε τὸ Ἀλληλουία μετὰ τῶν στίχων, κατὰ δὲ τὴν ψαλμῳδίαν αὐτοῦ (καὶ ὄχι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀποστόλου) ὁ μὲν διάκονος ἔθυμια, ὁ δὲ ἱερεὺς ἀνεγίνωσκε τὴν πρό τοῦ Εὐαγγελίου εὐχὴν καὶ ἀκολουθῶς παρέδιδεν εἰς τὸν διάκονον τὸ Εὐαγγέλιον, οὗτος δὲ μετέβαινε εἰς τὸν ἄμβωνα διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς περικοπῆς. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ Ἀλληλουϊαρίου παρήγγελλεν ὁ ἱερεὺς· «Σοφία· ὀρθοί· ἀκούσωμεν κ.λ.π.».

Εὐκταία θὰ ἦτο ἡ μερική τοῦλάχιστον ἀποκατάστασις τῶν προκειμένων καὶ ἀλληλουϊαρίων, ὥστε ταῦτα νὰ ψάλλονται τρίς (τόσον τὸ προκείμενον, ὅσον καὶ τὸ ἀλληλουϊάριον) μετὰ δύο στίχων. Θὰ ἰσχυρισθοῦν βεβαίως τινές ὅτι τοῦτο θὰ αὐξήσῃ τὴν διάρκειαν τῆς Θ. Λειτουργίας· ἀλλ' ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος εἶναι εὐκολόν νὰ εὑρεθῇ, ἐάν καταργήσωμεν τὰ ἀργὰ Δύναμις, τὰ ὅποια σήμερον ἐλάχιστους, ἐκτός τῶν ψαλλόντων, ἱκανοποιοῦν.

9. Ἡ θέσις τοῦ κηρύγματος ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ

Τὸ κήρυγμα ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ ἐγένετο ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος εἰς τὴν φυσικὴν καὶ λογικὴν αὐτοῦ θέσιν, ἥτοι εὐθὺς μετὰ τὰ ἀναγνώσματα. Ἡ τάξις αὕτη ἤρχισε νὰ διασαλεύεται ἀπὸ τινων δεκαετιῶν μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς συνηθείας τῆς μεταθέσεως τοῦ κηρύγματος εἰς τὴν ὥραν τοῦ κοινωνικοῦ. Ἡ συνηθεια αὕτη διεδόθη εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε σήμερον αὕτη νὰ εἶναι πλέον ὁ κανὼν, σπανίως δὲ νὰ ἀκούωμεν τὸ κήρυγμα μετὰ τὰ ἀναγνώσματα.

Δύο κυρίως λόγους ἐπικαλοῦνται οἱ ὑπέρμαχοι τῆς συνηθείας αὐτῆς: α) τὴν ἐξοικονόμησιν χρόνου, καὶ β) τὴν βραδύτητα τῆς προσελεύσεως τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Θ. Λειτουργίαν.

Ὁ πρῶτος λόγος ἦτο ἀρκετὰ ἰσχυρὸς παλαιότερον, διότι κατὰ τὴν Θ. Λειτουργίαν ἐψάλλοντο ἀργὰ μουσικὰ μαθήματα (χερουβικόν καὶ κοινωνικόν) καὶ διὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ κηρύγματος ἐξοικονομεῖτο πράγματι χρόνος· σήμερον ὁμως τὰ ἀρ-

γά μαθήματα έχουν περιορισθή σημαντικῶς, καί ὁ ἐξοικονομούμενος χρόνος εἶναι ἐλάχιστος, μηδενίζεται δέ καί αὐτός, ὅταν —ὡς συνήθως συμβαίνει— λειτουργός καί ὁμιλητής εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Ὁ δεῦτερος λόγος φαίνεται πειστικώτερος, δέν εἶναι ὁμοῦς. Μεταθέτοντες τὸ κήρυγμα μεταθέτομεν συγχρόνως —κατὰ προτεσταντικὴν νοοτροπίαν— καί τὸ κέντρον βάρους τῆς Θ. Λειτουργίας ἀπὸ τοῦ μυστηρίου εἰς τὸ κήρυγμα. Προσπαθόντες δέ νά προσφέρωμεν εἰς τοὺς καθυστερημένους τὸ κήρυγμα, τοὺς στεροῦμεν τὸ μυστήριον, τὸ ὁποῖον θά ἔχη ἤδη τελεσθῆ, ὅταν αὐτοὶ θά προσέλθουν. Καθυστερημένοι θά ὑπάρχουν πάντοτε· δέν εἶναι ὁμοῦς ὀρθόν νά καταστρέφωμεν χάριν αὐτῶν τὴν δομὴν τῆς Θ. Λειτουργίας. Ἄλλωστε τὸ ἄτοπον τῆς καθυστερημένης προσελεύσεως εἶναι δυνατόν νά θεραπευθῆ —μερικῶς τοῦλάχιστον— διὰ σχετικῶν συστάσεων καί ἀνακοινώσεων, διὰ καταλλήλου ρυθμίσεως τῆς ὥρας ἐνάρξεως καί λήξεως τῆς Θ. Λειτουργίας καί πρό παντός διὰ τῆς βελτιώσεως τῆς ποιότητος τοῦ κηρύγματος, ὥστε τοῦτο νά ἐλκύη τὸ ἐνδιαφέρον καί τὴν προσοχὴν τῶν Χριστιανῶν.

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω ἢ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ κοινωνικοῦ ἐκφάνησις τοῦ κηρύγματος δημιουργεῖ σοβαρὰ προβλήματα τὸσον εἰς τὸν λειτουργόν, ὅστις εἶναι ἠναγκασμένος, μόλις κοινωνήσῃ, νά ἐξέλθῃ εἰς τὴν Ὁραίαν Πύλιν διὰ τὸ κήρυγμα, καί διὰ τοὺς ἐκκλησιαζομένους, οἱ ὁποῖοι ἐτοιμάζονται νά προσέλθουν εἰς τὴν Θ. Κοινωνίαν. Οὐχί σπανίως δέ τὸ κήρυγμα διακόπτεται ἀπὸ τοὺς κλαυθμηρισμούς τῶν νηπίων, τὰ ὁποῖα τὴν ὥραν ἐκείνην ὀδηγοῦνται ὑπὸ τῶν μητέρων εἰς τὴν θ. κοινωνίαν.

Δι' ὅλους τοὺς ἀνωτέρω λόγους εἶναι ἀνάγκη νά ἐπαναφερθῆ τὸ κήρυγμα εἰς τὴν ἀρχαίαν κανονικὴν του θέσιν, ὥστε οἱ μὲν ἐκκλησιαζόμενοι, ἔχοντες πρόσφατον τὴν ἀκρόασιν τῶν ἀγιογραφικῶν περικοπῶν, νά ἀκούσουν εὐθύς ἀμέσως καί τὴν διὰ τοῦ κηρύγματος ἀνάπτυξίν των, ὁ δέ λειτουργός, ἀφοῦ ἱερουργήσῃ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀπερίσπαστος πλέον νά προχωρήσῃ εἰς τὴν τελεσιουργίαν τοῦ μυστηρίου.

10. Κοινωνικά «ἄλλα ἀντ' ἄλλων»

Κατά τὴν ὥραν τῆς θ. κοινωνίας τῶν κληρικῶν ψάλλεται τὸ κοινωνικόν. Τοῦτο σήμερον εἶναι ψαλμικός στίχος ἢ καὶ ἡμιστίχιον ψαλλόμενον εἰς ἀργόν παπαδικόν μέλος, διὰ νά καλύψῃ τὸν ἀπαιτούμενον διὰ τὴν προσέλευσιν τῶν κληρικῶν εἰς τὴν θ. κοινωνίαν χρόνον. Τὸ ἀρχαῖον κοινωνικόν ὁμῶς δέν ἦτο εἰς στίχος, ἀλλὰ Ψαλμός ὀλοκκληρος, τοῦ ὁποίου οἱ στίχοι ἀπηγγέλλοντο ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου, εἰς δέ στίχος αὐτοῦ κατάλληλος διὰ τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ἑορτὴν ἐπανελαμβάνετο μεθ' ἑκαστον τῶν ἄλλων στίχων. Ἦτο δηλ. καὶ τὸ κοινωνικόν ἐν ἀντίφωνον μέ ἐφύμνιον τὸν ἐπαναλαμβανόμενον στίχον. Ἡ ψαλμοδία δέ τοῦ κοινωνικοῦ συνεχίζετο καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς προσελεύσεως τοῦ λαοῦ εἰς τὴν θ. κοινωνίαν. Πάντα ταῦτα μαρτυροῦνται σαφέστατα ὑπὸ τῶν συγγραμμάτων τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ εἰσαγωγή καὶ ἐπικράτησις ἐντέχνων μουσικῶν μαθημάτων κατήργησε σὺν τῷ χρόνῳ τοὺς στίχους τοῦ Ψαλμοῦ καὶ περιώρισε τὸ κοινωνικόν εἰς ἓνα στίχον, τὸ ἀρχικόν ἐφύμνιον αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶπομεν, ψάλλεται εἰς ἀργόν παπαδικόν μέλος· ἡ δέ ἀραίωσις τῆς προσελεύσεως τοῦ λαοῦ εἰς τὴν θ. κοινωνίαν περιώρισε τὴν ψαλμοδίαν τοῦ κοινωνικοῦ εἰς τὸν χρόνον τῆς προσελεύσεως τῶν κληρικῶν.

Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας ὁμῶς κατενοήθη ὅτι τὰ οὐτὼ ψαλλόμενα κοινωνικά δέν ἐξυπηρετοῦν τὴν θεῖαν λατρείαν, διότι ὁ λαός δέν κατανοεῖ οὔτε τὸ γλωσσικόν περιεχόμενον αὐτῶν, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ μέλος αὐτῶν. Σήμερον τὰ ἀργὰ κοινωνικά ἔχουν σχεδόν καθ' ὀλοκληρίαν ἐγκαταλειφθῆ. Τί ψάλλεται ὁμῶς ἀντ' αὐτῶν; Οἱ ψάλλται, ἐνεργοῦντες μέ μόνον κριτήριον τὴν μουσικὴν τέρψιν ἑαυτῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ μὴ ἔχοντες ἱστορικὴν καὶ λειτουργικὴν παιδείαν, εἰσήγαγον ἀντὶ τῶν κοινωνικῶν τὴν ψαλμοδίαν πολυελέων ἢ ἄλλων Ψαλμῶν, τῶν ὁποίων ἡ θέσις εἶναι εἰς ἄλλας ἀκολουθίας. Οὕτως ἀκούομεν συχνότατα κατὰ τὴν ὥραν τῆς θ. κοινωνίας τοὺς στίχους τοῦ ρλη΄ Ψαλμοῦ «Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου...» ἢ τοὺς τοῦ η΄ ψαλμοῦ «Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν...» ἢ τὸν πολυέλεον «Δουλοὶ Κύριον...» ἢ «Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος...». Ἐσχάτως δέ

ἀκούομεν νά ψάλλεται ἀντί κοινωνικοῦ ποίημα τοῦ ἁγίου Νεκταρίου πρὸς τὴν Θεοτόκον!

Καιρὸς ὁμῶς νά ἀναζητήσωμεν ὀρθοτέρας λύσεις. Ἡ κατάργησις τῶν ἀργῶν κοινωνικῶν ἦτο ἀναγκαία καὶ ἐπιβεβλημένη, διότι μᾶς εἶχον ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν λιτὴν καὶ σεμνὴν πρᾶξιν· αἱ δοθεῖσαι ὁμῶς λύσεις εἶναι ἀπαράδεκτοι, διότι μᾶς ἀπομακρύνουν ἔτι περισσότερο ἀπ' αὐτῆς. Ἡ μόνη ὀρθὴ λύσις εἶναι ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἀρχαίαν πρᾶξιν, ἡ πολλὰ πλὴ δηλ. ψαλμοδία τοῦ δι' ἐκάστην ἡμέραν προβλεπομένου κοινωνικοῦ εἰς σύντομον μέλος, τὸ ὁποῖον νά ἐπιτρέπη νά διακρίνεται τὸ γλωσσικόν κείμενον αὐτοῦ, μέ τὴν παρεμβολὴν στίχων ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλμοῦ, καὶ ἡ συνέχισις τῆς ψαλμοδίας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ κατὰ τὴν προσέλευσιν τοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία εὐτυχῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔχει πυκνωθῆ σημαντικῶς· ἐάν δέ οἱ στίχοι τοῦ Ψαλμοῦ δέν ἐπαρκοῦν, τότε ἅς ψάλλωνται καὶ ἄλλοι Ψαλμοὶ κατάλληλοι, ὡς ὁ λγ' ἢ ὁ ρμδ', οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐψάλλοντο ὡς κοινωνικά.

Οἱ δέ φίλοι ψάλλται ἅς μὴ βλέπουν τὰ πράγματα μόνον ἐξ ἐπόψεως μουσικῆς. Ἡ μουσικὴ ἐν τῇ θεῖᾳ λατρείᾳ εἶναι μέσον καὶ ὄχι σκοπός. Ὅταν ἡ σημασία τῆς ὑπερτονίζεται, παύει νά ἐκπληρῶνῃ τὸν σκοπὸν τῆς, καὶ τότε οἱ ναοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι χῶροι λατρείας καὶ μόνον, μετατρέπονται εἰς θέατρα καὶ φδεῖα.

II. Ἀνεπιτυχεῖς συνδέσεις ἢ διαχωρισμοί

Κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν τῶν διακονικῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἱερατικῶν εὐχῶν γίνονται συχνότατα ἄστοχοι καὶ ἀνεπιτυχεῖς συνδέσεις ἢ διαχωρισμοὶ λέξεων καὶ φράσεων. Θά ἐπισημάνωμεν τοὺς κυριωτέρους ἐξ αὐτῶν ὑποδεικνύοντες συγχρόνως τὴν ὀρθὴν ἐκφορὰν τῶν φράσεων.

α) Τὰς πρό τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου προτροπὰς ἀπαγγέλλουν πολλοὶ ὡς μίαν φράσιν ἄνευ διακοπῆς. Οὕτω συνδέουν εἰς μίαν φράσιν τὰς λέξεις «σοφία» καὶ «ὀρθοί», ἐνῶ μεταξύ αὐτῶν παρεμβάλλεται κόμμα ἢ ἄνω στιγμὴ. Ἄλλοι πάλιν συνδέουν τὸ «ὀρθοί» μετὰ τῆς ἀκολουθοῦσης φράσεως «ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου». Αἱ συνδέσεις αὗται καταστρέφουν τὴν ἔννοιαν τῶν παραγγελμάτων τούτων. Ἐνταῦθα

έχομεν τρία διακεκριμένα παραγγέλματα, τά όποια πρέπει νά άπαγγέλλονται κεχωρισμένως άπ' άλλήλων, όπως επίσης κεχωρισμένως πρέπει ν' άπαγγέλλεται και ή άκολουθούσα εύλογία, ήτοι: «Σοφία· — όρθοί· — άκούσωμεν τοϋ άγίου Εδωγγελίου. — Ειρήνη πάσι».

β) Παρομοία άστοχος σύνδεσις γίνεται και εις την άκολουθοϋσαν άπαγγελίαν τοϋ τίτλου τοϋ εδωγγελικοϋ άναγνώσματος, εις τόν όποιον πολλοί επισυνάπτουν άνευ διακοπής τό παράγγελμα «Πρόσχωμεν». Ένίοτε μάλιστα παρατηροϋμεν νά γίνεται διακοπή μετά την λ. «Εδωγγελίου», ήτοι: «Έκ τοϋ κατά Ματθαίον άγίου Εδωγγελίου — τό άνάγνωσμα πρόσχωμεν». Η άστοχος διαίρεσις τής φράσεως είναι προφανής. Η όρθή έκφορά είναι: «Έκ τοϋ κατά Ματθαίον άγίου Εδωγγελίου τό άνάγνωσμα. — Πρόσχωμεν». Όπως δηλ. γίνεται, όταν, ύπάρχοντος διακόνου, τόν μέν τίτλον τοϋ άναγνώσματος έκφωνεί αυτός, τό δέ «Πρόσχωμεν» ό ιερεύς ή άλλος διάκονος.

γ) Εις την μετά τό Σύμβολον τής πίστεως προτροπήν «Στώμεν καλώς...» πολλοί συνάπτουν την φράσιν «τήν άγίαν άναφοράν» μετά τοϋ προτασσομένου παραγγέλματος «Πρόσχωμεν», άποκόπτοντες αυτήν άπό τής έπακολουθοϋσης φράσεως «έν ειρήνη προσφέρειν», μετά τής όποίας πρέπει νά συνεκφωνήται, διότι είναι άντικείμενον τοϋ «προσφέρειν» και όχι τοϋ «Πρόσχωμεν». Η άπαγγελία λοιπόν δέον νά γίνεται ώς εξής: «Στώμεν καλώς· στώμεν μετά φόβου· — πρόσχωμεν — την άγίαν άναφοράν έν ειρήνη προσφέρειν».

δ) Εις την μετά την άγίαν άναφοράν διακονικήν προτροπήν «Όπως ό φιλόανθρωπος Θεός...» άκούομεν ένίοτε νά συνάπτεται ή φράσις «εις όσμήν ευωδίας πνευματικής» πρός την έπακολουθοϋσαν «άντικαταπέμψη ήμίν...», ένϋ ή έννοια άπαιτεί νά συνδεθ ή μετά τής προηγούμενης, ήτοι: «Όπως ό φιλόανθρωπος Θεός ήμών, — ό προσδεξάμενος αυτά εις τό άγιον και ύπερουράνιον και νοερόν αϋτοϋ θυσιαστήριον εις όσμήν ευωδίας πνευματικής, — άντικαταπέμψη ήμίν...».

ε) Εις την κατακλείουσαν τάς ώς άνω δεήσεις προτροπήν «Τήν ένότητα τής πίστεως...» συνάπτεται άστόχως ή μετοχή «αίτησάμενοι» πρός την άκολουθοϋσαν φράσιν «έαυτούς και άλλήλους...». Η όρθή έκφορά είναι: «Τήν ένότητα τής πίστεως

καί τήν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἰτησάμενοι, — ἑαυτούς καί ἀλλήλους...». Τό αὐτό σφάλμα ἐπαναλαμβάνεται καί εἰς τήν μετά τήν θ. κοινωνίαν προτροπήν «Τήν ἡμέραν πάσαν... αἰτησάμενοι, ἑαυτούς καί ἀλλήλους...». Καί ἐδῶ ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ τήν σύνδεσιν τῆς μετοχῆς «αἰτησάμενοι» μετά τῶν προηγουμένων «Τήν ἡμέραν πάσαν...» καί ὄχι μετά τοῦ «ἑαυτούς καί ἀλλήλους...».

στ) Εἰς τὰς αὐτάς μετά τήν θ. κοινωνίαν προτροπὰς πολλοί συνάπτουν τό ἐναρκτήριον παράγγελμα «'Ορθοί» μετά τοῦ ἐπακολουθοῦντος «Μεταλαβόντες τῶν θείων...», ὡς νά λέγουν: 'Αφού μετελάβομεν ὀρθοί τῶν ἁγίων μυστηρίων, ἄς εὐχαριστήσωμεν τόν Κύριον. Εἶναι λοιπόν ἀπαραίτητος μικρά διακοπή μετά τήν λ. «'Ορθοί».

ζ) Ἄστοχος διαίρεσις φράσεων γίνεται συχνότατα καί κατά τήν ἀπαγγελίαν τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως. Ἄκουομεν δηλ. πολλάκις τόν ἀπαγγέλλοντα νά λέγη: «Θεόν ἀληθινόν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα — οὐ ποιηθέντα — ὁμοούσιον τῷ Πατρί...» ἢ τό ἀκόμη χειρότερον: «οὐ ποιηθέντα ὁμοούσιον τῷ Πατρί», τό ὁποῖον ὀδηγεῖ εἰς τήν κακοδοξίαν τοῦ Ἄρειου. Ἡ ὀρθή ἐκφορά εἶναι: «Θεόν ἀληθινόν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, — γεννηθέντα, — οὐ ποιηθέντα, — ὁμοούσιον τῷ Πατρί...». Τό «γεννηθέντα» δηλ. δέν συνάπτεται πρός τό «ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ» ἀλλ' ἀντιτίθεται πρός τό «οὐ ποιηθέντα». Ἀμφότεραι αἱ μετοχαί εἶναι αὐτοτελεῖς καί δέον νά ἀπαγγέλλωνται κεχωρισμένως ἐκάστη καί ἀπό τῶν προηγουμένων καί ἀπό τῶν ἐπομένων.

η) Τέλος ἄς σημειώσωμεν ὅτι καί εἰς τόν ἐπινίκιον ὕμνον «Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος...» γίνεται ἄστοχος χωρισμός τῆς φράσεως «πλήρης ὁ οὐρανός — καί ἡ γῆ τῆς δόξης σου». Ἡ γενική «τῆς δόξης σου» δέν ἀναφέρεται εἰς τήν γῆν, ἀλλ' εἰς τό «πλήρης» ἦτοι: οὐρανός καί γῆ εἶναι γεμᾶτα ἀπό τήν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ μελωδία λοιπόν τοῦ ὕμνου πρέπει νά εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ φράσις νά μή διχοτομηται ἀλλά νά ψάλλεται ὁλόκληρος ἄνευ διακοπῆς.

12. Ἡ ἀπόλυσις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν

Πᾶσα ἀκολουθία κατακλείεται, ὡς γνωστόν, διά τῆς εὐχῆς

τῆς ἀπολύσεως. Ὑπάρχουν δέ δύο τύποι ἀπολύσεως: ἡ μεγάλη καί ἡ μικρά. Καί ἡ μέν μεγάλη λέγεται εἰς τόν Ἑσπερινόν, τόν Ὅρθρον καί τήν Θ. Λειτουργίαν, ἡ δέ μικρά εἰς τό Μεσονυκτικόν, τάς Ὁρας καί τό Μικρόν Ἀπόδειπνον, καθώς καί εἰς τόν Μικρόν Ἑσπερινόν, ὅταν πρόκηται νά τελεσθῇ ἀγρυπνία. Ἴδιον τύπον ἀπολύσεως ἔχει τό Μέγα Ἀπόδειπνον.

Ἡ μεγάλη ἀπόλυσις ἔχει οὕτω:

«Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, δυνάμει τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ Σταυροῦ, προστασίαις τῶν τιμίων ἐπουρανίων δυνάμεων Ἀσωμάτων, ἱκεσίαις τοῦ τιμίου καί ἐνδόξου προφήτου, Προδρόμου καί Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καί πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καί καλλινίκων μαρτύρων, τῶν ὁσίων καί θεοφόρων πατέρων ἡμῶν, τοῦ ἁγίου (τοῦ ναοῦ), τῶν ἁγίων καί δικαίων θεοπατόρων Ἰωακείμ καί Ἄννης, τοῦ ἁγίου (τῆς ἡμέρας), οὐ καί τήν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καί πάντων τῶν ἁγίων ἐλεῆσαι καί σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθός καί φιλόανθρωπος».

Ἡ δέ μικρά ἔχει οὕτω:

«Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καί πανευφήμων Ἀποστόλων, τοῦ ἁγίου (τοῦ ναοῦ), τοῦ ἁγίου (τῆς ἡμέρας), οὐ καί τήν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καί πάντων τῶν ἁγίων ἐλεῆσαι καί σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθός καί φιλόανθρωπος».

Κατά τάς Κυριακάς ἡ ἀπόλυσις ἄρχεται διά τοῦ «Ὁ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν Χριστός...», τό ὁποῖον λέγεται καί καθ' ὅλην τήν πασχάλιον περίοδον. Ἴδιον χαρακτηριστικόν ἐνάρξεως τῆς ἀπολύσεως ἔχουν ἐπίσης ὅλαι αἱ δεσποτικά ἐορταί, λέγεται δέ τοῦτο καί καθ' ὅλας τάς μεθεόρτους ἡμέρας μέχρι καί τῆς ἀποδόσεως. Κατά δέ τάς μεθεόρτους Κυριακάς ἡ ἀπόλυσις ἄρχεται διά τοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς προηγηθείσης ἐορτῆς, εἰς τό ὁποῖον προστίθεται ἡ φράσις «καί ἀναστάς ἐκ νεκρῶν». Τό αὐτό γίνεται καί εἰς τάς ἀπολύσεις τοῦ Βαπτίσματος καί τοῦ Γάμου, ὅταν τά μυστήρια ταῦτα τελοῦνται ἐν Κυριακῇ.

Τά ἀνωτέρω, ὡς καί ἄλλαι τινές λεπτομέρειαι, εἶναι πασίγνωστα. Παρεθέσαμεν ὁμως αὐτά, διά νά ἐπιστημάνωμεν ἄτοπα τινα, τά ὁποῖα εἶτε ἐξ ἀγνοίας ἢ ἀπροσεξίας εἶτε ἐξ ἀκαίρου εὐλαβείας παρεισφρέουν εἰς τήν ἀπόλυσιν. Αἱ ἀκολουθοῦσαι

παρατηρήσεις ισχύουν ἐν πολλοῖς καί διὰ τὰς εὐχὰς «Δέσποτα πολυέλεε...» καί «Σῶσον, ὁ Θεός, τόν λαόν σου...», εἰς τὰς ὁποίας ἐπίσης μνημονεύονται ὀνόματα ἢ κατηγορίαι ἁγίων.

α) Πολλοί ἱερεῖς προσθέτουν εἰς τὰς καθιερωμένας κατηγορίας ἁγίων πλεῖστα ἄλλα ὀνόματα ἁγίων. Ὅσον καί ἂν τοῦτο γίνεται ἐξ εὐλαβείας καί τιμῆς πρὸς τοὺς ἁγίους, οὐδένα σκοπὸν ἐξυπηρετεῖ, ἀλλ' ἀντιθέτως μεταβάλλει τὴν ἀπόλυσιν εἰς σχοινοτενές ἀγιολόγιον καί διασπᾷ τὴν ἐνότητα τοῦ νοήματος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν καί τὸ τέλος τῆς εὐχῆς, ἦτοι: «Χριστός ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν ἐλεῆσαι καί σῶσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καί φιλόανθρωπος». Ἄλλωστε πάντες οἱ ἅγιοι μνημονεύονται περιληπτικῶς διὰ τῆς φράσεως «καὶ πάντων τῶν ἁγίων». Ἄς ἀρκοῦμεθα λοιπὸν εἰς τὸν ἀρχαιοπρεπέστερον συνοπτικὸν τύπον, προσθέτοντες εἰς αὐτὸν μόνον τὸν ἅγιον τοῦ ναοῦ καί τὸν ἅγιον τῆς ἡμέρας, εἰς δὲ τὴν ἀπόλυσιν τῆς Προσκομιδῆς καί τῆς Θ. Λειτουργίας καί τὸν ἅγιον πατέρα, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου φέρεται ἡ τελουμένη Θ. Λειτουργία. Ἡ μνημόνευσις ὁμῶς τοῦ συντάκτου τῆς Θ. Λειτουργίας εἰς τὴν ἀπόλυσιν τοῦ Ὁρθρου δὲν ἔχει θέσιν, διότι, ὡς ἤδη εἶπομεν, ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς Θ. Λειτουργίας.

β) Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας πολλοὶ μνημονεύουν ὄλους τοὺς ἁγίους τοὺς ἀναγραφομένους εἰς τὸ ἐν τέλει τοῦ Ἱερατικοῦ Μηνολόγιου. Τὸ ὀρθὸν εἶναι νὰ μνημονεύονται μόνον οἱ ἔχοντες ἀκολουθίαν ἅγιοι καί ἐφ' ὅσον ψάλλεται ἡ ἀκολουθία αὐτῶν. Δέν θὰ μνημονεύσωμεν λ.χ. ἐν ταῖς Κυριακαῖς τοῦ Τριωδίου ἢ τοῦ Πεντηκοσταρίου τὸν ἅγιον τῆς ἡμέρας, ὅταν ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ παραλείπεται. Τὸ Τυπικὸν μάλιστα τῆς Μ. Ἐκκλησίας (Προθεωρία § 16) ὀρίζει νὰ μνημονεύεται ὁ ἅγιος τῆς ἡμέρας μόνον ἐάν ἔχη δοξαστικὸν φρονούμεν ὁμῶς ὅτι τοῦτο ἰσχύει μόνον διὰ τὰς Κυριακάς, ἐνῶ κατὰ τὰς καθημερινὰς πρέπει νὰ μνημονεύονται οἱ ἅγιοι, τῶν ὁποίων ψάλλεται ἡ ἀκολουθία.

γ) Ἀκούεται ἐνίοτε —σπανίως εὐτυχῶς— ἡ μνημόνευσις τῆς ἀγομένης δεσποτικῆς ἢ θεομητορικῆς ἑορτῆς εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας. Ἄλλ' ἡ ἑορτὴ δέν εἶναι πρόσωπον,

ώστε νά ἐπικαλούμεθα τάς πρός τόν Θεόν πρεσβείας αὐτῆς. Εἶναι δέ καί ἐντελῶς περιττή ἡ τοιαύτη μνεία, ἀφοῦ ἡ ἔναρξις τῆς ἀπολύσεως κατά τάς δεσποτικές ἐορτάς γίνεται δι' ἰδίου χαρακτηριστικοῦ. Ὡς πρός τάς ἐορτάς δέ τῆς Θεοτόκου, τοῦ τιμίου Σταυροῦ καί τοῦ Προδρόμου, διά τάς ὁποίας δέν ὑπάρχει ἴδιον χαρακτηριστικόν, ἡ μνεία τῆς ἐορτῆς δέον νά γίνεται εἰς τό οἰκεῖον σημεῖον τῆς ἀπολύσεως. Π.χ. «Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, ἥς τήν κοίμησιν ἐορτάζομεν, δυνάμει τοῦ τιμίου...».

δ) Συνηθέστατον γραμματικόν σφάλμα εἶναι ἡ προσθήκη τῆς ἀντωνυμίας «σοῦ» εἰς τήν φράσιν «καί πάντων τῶν ἀγίων». Ἡ προσθήκη αὕτη γίνεται προφανῶς κατ' ἀναλογίαν πρός τάς εὐχάς «Δέσποτα πολυέλεε...» καί «Σῶσον, ὁ Θεός, τόν λαόν σου...». Ἄλλ' ἐκεῖναι εἶναι συντεταγμένοι εἰς β' πρόσωπον καί ἐπομένως ὀρθῶς ἔχει ἡ φράσις «καί πάντων σου τῶν ἀγίων». Ἡ ἀπόλυσις ὁμοῦ εἶναι συντεταγμένη εἰς γ' πρόσωπον καί διά τοῦτο ἡ προσθήκη ἀντωνυμίας β' προσώπου ἀποτελεῖ συντακτικήν ἀνακολουθίαν.

ε) Συνηθεστάτη τέλος, σχεδόν καθολική, εἶναι ἡ εἰς τό τέλος τῆς ἀπολύσεως προσθήκη τῆς φράσεως «καί ἐλεήμων Θεός», ἥτις καί περιττή τυγχάνει καί δέν μαρτυρεῖται ὑπό τῶν παλαιότερων χειρογράφων καί ἐκδόσεων, οὔτε λέγεται ἐν Ἁγίῳ Ὅρει σήμερον. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθηγητής κ. Ἰ. Φουντούλης, «πιστότης στή λειτουργική παράδοσι δέ σημαίνει μόνο τό νά μήν ἀφαιροῦμε ἀπό τά λειτουργικά κείμενα ὅ,τι δέν μᾶς ἀρέσει,.... ἀλλά καί νά μή προσθέτωμε σ' αὐτά ὅ,τι μᾶς ἀρέσει, καταστρέφοντας πολλές φορές τήν ἁρμονία τῶν κειμένων μέ ἄσκοπεσ προσθήκεσ» (Ἰ. Φουντούλη, Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας. τ. Γ' Θεσσαλονίκη 1976, σ. 63).